

НАЦИОНАЛНИТЕ ОБРАЗИ НА СВЕТА

ГЕОРГИЙ ГАЧЕВ (Москва)

За бодърстващите съществува единният и всеобщ космос (а от спящите всеки се отвръща в свой собствен).

Хераклит (фр. 96)

Най-напред — няколко тезиса (в жанра „КАРАМ НА „ВИЕ“).

1. Проблемът засяга Цялото. То може да бъде разбрано само със съвместните усилия на разсъдъчното и образното мислене и затова работата тук се извършва чрез „мислеобрази“.

2. Изследването е одушевено от патоса на интернационализма и равноправието: в оркестъра на световната култура всяка национална цялостност е скъпа за всички други и със своя уникален тембър, и с хармонията си с всички.

3. Всеки народ вижда Единния строеж на Битието (интернационалното) в особената проекция, която аз наричам „национален образ на света“. Това е вариант на инварианта (на единната световна цивилизация, на единния исторически процес).

4. Всяка национална цялостност е Космо-Психо-Логос, т. е. единство на националната природа, на типа психика и мислене.

5. Природата на всяка страна е текст, изпълнена е със смисли, скрити в Материята. Народът = съпруг на Природината (Природата + Родината). В развитието на труда при историческия процес той разгадава зова и завета на Природата и създава Културата, която е детесътворяването от техния семеен живот.

6. Природата и Културата се намират в диалог: и в тъждество, и в допълняемост; Обществото и Историята са призвани да попълнят онова, което не е дарено на страната от природата. От тази гледна точка националното е и в миналото, и занаяпред и Пушкин е по-многопосочно и по-съвършено руски от княз Игор.

7. Националното (както и етносът, и езикът) е подложено на социални, класови диференциации, на разтегляния и разцепвания (две култури във всяка национална култура), но това е проблем на втория етап и на висшия пилотаж; най-напред е нужно да изясним какво може да се разцепва.

8. Националният образ на света се създава в пантеоните, космогонните, прозира в сбора от основни архетипове-символи в изкуството. Най-близкият до нас път е анализът на националната образност на литературата и разглеждането чрез нея на целия културен пласт, включително и естествознанието — като текстове на научната литература.

1

Човечеството отдавна и много си е мислило за националните „особености“, за националното „своеобразие“. За първобитните народи „хората“ са тяхното племе, а останалите племена са „нехора“, „природа“. Човекът, от една страна, отличава

себе си от природата, от животните, а, от друга — от себеподобните си. При другите „всичко не е както у хората“. За елините останалите народи са „варвари“. „Немецът“ = „ням“, „не ние“ се чува тук. „Ние“ сме винаги най-близката мярка и еталонът за човека изобщо.

С развитието на народонаселението на Земята и зачестяването на контактите започва работата по сравняването. В нейния ход се извайва както образът на другите народи, така и своят собствен образ. Националното самосъзнание е неотделимо от работата по опознаването на другите народи. Собствената мярка се смалява, вижда се вече не като всеобща, а като особена, тъй както героят на Горки, попаднал „на дъното“, се убеждава, че „всички са хора, всички са човечи“. Познанието учи на търпимост, разширява кръгзора.

Особено остро се поставя задачата за националното разбиране през ХХ в. Тук има парадокс: от една страна, народите на света се сближават максимално по начина си на живот, бит, производство, култура, а, от друга, се изостря националната чувствителност. Странно ли е? Но вече по историята на развитието на националните чувства се вижда, че работата не е в рязкостта на различията, а в честотата на контактите: дори ако едните са съвсем изостанали, а другите са като лунно-машинните марсианци, ако не са се срещали нито веднъж, то те няма и да знаят за другите и за своите особености. Но дори близнаците в семейството се чувствуват като рязко различни индивидуалности.

Така че единният диалектически процес на асимилация-дисимилация на народите и на националните култури протича и в наше време.

Задачата за опознаване на националните особености е с тройна важност: и практически, за взаимното разбиране на народите при контакти; за самопознанието на народа: какво съм „аз“ за разлика от „другия“; накрая, теоретически: какво сме „ние“, човекът изобщо, по истина и същество, и какво действително му е нужно, т. е. чрез вариантите да се опознае Инвариантът. Той не ни е даден в прекия опит, а са дадени конкретните народи, така че се налага да достигаме до него по косвен път.

И човечеството е цялостност, и народът е цялостност. Всеки вижда цялата Вселена, материалните и духовните явления в нея, но в особен аспект, обрат. Възниква спектърът на националните схващания за света и представите за „човека изобщо“. Логиката, философията изхождат от една точка на окръжността и дедуцират частите на Единното Цяло, „атрибутите“ на „субстанцията“. Но тази точка на окръжността не ни е дадена. Тя неволно се измества и се слива у всеки народ със своя център. Именно осъзнаването на този факт бе изходно за мене — аз се натъкнах на проблема за националните логики: че дори великата немска класическа философия, претендираща за универсалност при обясняването на света, е локална и носи отпечатъка на германския образ на света. И аз започнах да търся неговите определители.

И така наченах с най-изтънчените духовни явления: започнах да сравнявам философските и художествените системи, националните стилове в поезията — и не можах да доловя нищо достоверно: чувствува се някакъв „руски дух“, мирише на „немски дух“, но не ми се удава да схвана ясните разлики, а още повече — да ги изразя в думи и термини.

И тук стана ясно, че не бива националните разлики да се разбират в линеен ред: като се сравняват поезията с поезия, езикът — с език. Наблюденията върху отличията се добиват, но всеки път възниква въпросът: „е, и какво от това?“, „а какъв е смисълът тук?“. И ето, когато се появи въпросът за смисъла на наблюдаваното, то вече никъде не можах да се денеш, пътят е един: в излиза към цялостността на националната вселена. Защото от нея идва осветляването на всеки детайл: в позата, в жеста при „да“-то или „не“-то, в космогоничната хипотеза, в музиката, в изобразяването на годишните времена в поезията. . .

Как да се усети националната цялостност?

Когато в науката се изследват националните особености на нещо обособено — например на славянския романтизъм в литературата, — винаги се извършва излак към не-литературата: привличат се старинните обичаи, психиката, картините, природата: планините, горите, степите. . . — оттук черпят материал за „особеностите“. Но такива частични съображения дразнят със случайността на твърденията, с незадължителността си. Умът търси, домогва се до първоизточника. И той е в националната цялостност, която съставят природата, етносът, езикът, историята, битът и т. н. Тя трябва да бъде разбрана като особена система от взаимоотношения между елементите. Елементите биват различни, а ако са сходни с другите народи, то все едно се проявяват в особени съчетания.

Цялото е в крайна сметка обем. А логиката е линейност на последователното движение, тя съблюдава строгостта на равнищата и плоскостите на анализа, изисква да се съпоставя еднородното с еднородно. И ето, оказва се, че нейният инструментариум преминава през цялостността, без да я загубва. И в процеса на множеството опити се е очертало, че *нарушаването на редовността* е принцип на опознаване на цялостността, на обема; че логиката от типа „един бие тъпана, а друг събира парсата“ тук работи по-добре. Трябва да се изтръгваме от монотонията към колкото може по-отдалечените една от друга прояви на националния живот — тогава полъхът на цялостността се проявява и се усеща по-силно.

Танцът валс и Коперниковата система веднъж проблеснаха ослепително за мене един чрез друг — като конгенитални образувания в културата на Новото време: двойното въртене на индивида (Земята, „плътта единна“) около своята ос (= „аз“) и в полето-зала на социума около неговия център (Слънцето) — най-адекватно е съответствувало на светоусещането на „доброто старо“ Ново време на Европа от Ренесанса до XIX в. включително. И ненапрочно през XX в. с появата на теорията на относителността и валсът излиза от мода, отстъпвайки място на квантово-вълновите, фазови пулсирания на съвременните танци.

Нашият принцип е: *всичко е във всичко!* Всеки детайл от националната цялостност е съотнесен с друг, далечен детайл и те се обясняват един чрез друг. Затова тук, в опознаването на цялостността, не могат да действуват забраните да се сравняват неща на различно равнище, както това е прието в строго тектоничния структурализъм. Именно прескачането от етаж на етаж (както на електрона от орбита на орбита) дава да се изпита-измери силовото поле на Цялото. Всичко не може да се обгледа и тъкмо затова се налага да се скача от едно нещо на друго. На строгата логика никога не се е удавало да загребне националните разлики, да им даде строго описание (именно защото не е по силите ѝ да работи с разнородни и разнородни материали), а ето анекдотът, моля ви се, взема курйоза, а през него прозира Цялото.

Образът, способен да свързва разнородното, се оказва адекватната гносеологическа форма за опознаване на националната цялостност. Но тогава изследователят трябва най-напред сам да снее от себе си строго логическите заклинания и забрани — и да позволи на самия себе си да прибягва към образното мислене.

Но тогава той губи логическата задължителност, формалната принудителност на своите изводи и положения.

Да — но затова пък спечелва откъм съдържание. Той показва, а не доказва, и убеждава не „де юре“, а „де факто“: с това, че в колкото е възможно по-разнородни елементи на националната цялостност открива връзка и взаимно съзвучаване. Колкото по-смело са прокарани там просеките и браздите, толкова по-голяма е пълнотата и по-рязка е дълбочината на изображението.

И главният елемент, и фокусът, и инструментът за такава работа е мигновеното пренасяне (= мета-фората) от субтилно-духовните явления към грубо материалните неща, избягвайки опосредстващите звена, в които логиката нарежда да затънем. Удар по въздушните кули с лапата на живота! Приближаване към природата. Материализъм.

Например, за да се разберат Ерос и Психея, любовните сюжети в руската литература, е необходимо достигане до руския Космос: „Тук, гдето небосводът тъй унило /се вира в бедната земя. . .“ — вертикалният Ерос между Небето и Земята тук е отслабен, затова пък са засилени хоризонталните напрежения (просторът, далечните пътища, разлъките). Цялостността на Русия се създава в процеса на историческия диалог (или полилог) на действващите в нея сили: Майката-земя кърмилница (такъв е тук типът на майчинско-женското начало) има на арената своето тяло, разтегнато във Времето и Пространството; двубоят на двете главни сили, които я обичат: Народът — Светър (Светлина + Вятър — мой неологизъм), немирният, дързък възлюбен, волният дух на Истока; и Кесарят — Държавата, общественият строй, редът, формата, принципът на Запада. Именно между тях е разпнатата душата (Психея) на руската жена. Имаме Онегин и Гремин при Татяна, Обломов и Щолц — при Олга, Вронски и Каренин — при Ана, и т. н. Но по-пълнен вариант представява, така да се каже, „комплексът на Мария“ от „Гавриилиада“, защото там се проявява в три образа мъжкото начало: „лукавият“, „архангелът“ и „богът“, т. е. демонското, човешкото и ангелското. Такива са при Настася Филиповна Рогожин, Гая Иволгин и княз Мишкин. А при това е налице и кесаревото начало: Тоцки (висшият сановник). При Грушенка главни са демонски-хтоничният, инфернален Фьодор Павлович, човечният Митя, ангелският Альоша. А на втори план — като „втората цигулка“ в музиката и като сянка — са донякъде пародийно-комичните персонажи: байроническият поляк, първата ѝ любов (чрез него е осмяно демонското начало), порядъчният търговец Самсонов, който я издържа понастоящем (кесарево, „по закон“), и всякакъв род дребнички умнички човеченца като разсъдъчния Ракитин (жалкото подобие на Разума на Иван). В руската литература възхитително разсъфтява поезията на *неосъществената любов*: „в разлъката е смисъл скрит висок“ — раздалечавайки влюбените в различни точки на руското пространство-време, тя препасва космоса на Русия с далечните пътища на любовните копнежи и създава животворното силово поле на руската Психея, на руската душевност. Оттук идва и провокиращото: привличащо-отблъскващото държане на руската жена в любовта. . . Тук се извършва жертвоприношение не само на руския космос, но и на Всецялостта на руското битие, включително и бъдещето, и Културата.

Кое е най-стабилното в националната цялостност? Етносът? Езикът? Психиката? Обичанте? . . . Всичко е подложено на изменения. А главното, което постоянно подхранва и разширено възпроизвежда националната цялостност, е природата, където се създава историята на дадения народ. Тя е неговата *Природина*. Народът е и неин син, и съпруг (както Уран-Небето за Гея-Земята). Народът и страната са при-същи един на друг, съставят „плътта единна“, между тях има взаимно еднозначно съответствие. Природата не е „географска среда“. Това е Матер(ия). Имало е и има такова направление — „географизъм“ — в описването на народите и на техните характеристики. Този подход е плосък, защото самите елементи на природата в него се трактуват плоско — в редовостта на науката география, и обяснението излиза механично. Но ако Природата се разбира така, както я тълкуват и народът, и фолклорът, и поезията:

Не онова, което мислите за нея;
не маска, не бездушен лик —
душа и свобода в природата живеят,
любов тя има и език. . .

(Ф. М. Тютчев — „Не онова, което. . .“,
превод: Ралица Маркова)

— тогава тя е Великата Матер(ия) и, както майката-кърмилница и грижовница, излъчва душата — Психея, нейните явления крият смисъл. Природата — това са заповедите, скрижалите и писмената на самото Битие, в които трябва да вникнем и да ги разшифроваме за дадения народ. Природата изразява волята си да съществува —

и на тази основа протича историята на народа. Така ние се оказваме при решаващия възел на проблемите: съотношението в националното на природата, народа, историята и културата. И тук най-добре е да започнем с пример.

В повестта на Чингиз Айтматов „Сбогом, Гюлсарь!“ героят си припомня как са „разулачили“ юртата му и в замаяна са му предложили брезентова палатка. . . „Но какво жилище беше това? Ни да седнеш, ни да станеш, ни огън да запалиш! Лете — нетърпима горещина, зиме — куче не се свърта от студ. Ни багажа да наместиш, ни кухня да приспособиш, ни да подредиш по-хубаво. А като дойдат гости, не знаеш къде да ги днеш.“

— Не, не! — отказа се Джайдар. — Ти както искаш, но аз в палатка няма да живея. Палатката е за хора бекяри, и то временно, а ние с тебе имаме семейства, деца. Трябва да се къпят, да се възпитават. Не, не отивам в палатка.“

Тук е даден пълен анализ на юртата като културно явление — и в стопанско-икономически („а после се оказа, че подвижното животновъдство е немислимо без юрти“), и в семейно-битов (като огнище), и в нравствен аспект (да се възпитават децата). „Как не е могъл да види в юртата удивителното изобретение на своя народ, в което всеки най-малък детайл беше точно проверен от вековния опит на поколенията?“ А брезентовата палатка е елемент от друга култура, непредназначена за този космос.

Тогава какво представлява Културата? Това е един вид съвършенство. Един янки при двора на крал Артур е лишен от култура, какъвто е и Ахил в епохата на оловото и барута: и двамата тук попадат в чуждо лозе, и всеки от тях, който е своего рода съвършенство и е пророк в отечеството си, в чуждото се оказва абсурд.

Животът чрез дългата работа на естествения подбор създава високата култура на животните и растенията, идеално приспособени към дадения космос: саксаулът* = аксакалът** на пустинята, полярната бреза = майсторът на Севера и т. н. Но така и хората-племена, заселили се в едни или други изпъкналости или вдлъбнатини на Земята, сред горите или сред снеговете, в процеса на труда-производство развиват от тукашните материали съвършения за даденото място вид култура.

Културата е приспособяване — на човека, народа, на всичко, сътворено от тях, изработено от себе си за срока на живота и за историята — към онзи вариант на природата, който му е даден (към който той — човекът и народът — е придаден като съответстващ му род същества) за любовно-съпругеския живот в брака и за взаимното проникване в производството, което също е вид Ерос (ненапрасно в „производствените“ романи от 30-те години сцените на трудовия подвиг са структурно аналогични на кулминациите на страстта в класическия любовен роман). И както жената не е ръкавица, за да я захвърлиш, така е и природата за народа: не може да се смени произволно, без народът да загуби своята субстанционална същност. Трудът е усъвършенстване на своята природа. Техниката на производството, оръдията на труда — именно това е инструментариумът на любовта, обгърнат от Народа на своята Природина. Народът е отгоре, както е и небето. В него има духовност. В митологичните Небето е Бащата, Народът е Синът, Природата — Майката. Предметите и произведенията на културата се разглеждат все в този контекст.

К. Маркс съзира в предметите материализираната психология на народа: „Виждаме, че историята на *индустрията* и формираното се *предметно* битие на индустрията представляват *разтворената* книга на *човешките същностни сили*, на сетивно намиращата се пред нас човешка *психология*“¹, в това число и на националната, нека да добавим.

* саксаул (тюрк.) — нискостеблено дърво или храст, което расте в пустините на Средна Азия. — Бел. прев.

** аксакал (тюрк.) — старейшина или представител на племенната аристокрация в Средна Азия. — Бел. прев.

¹ К. Маркс, Ф. Енгелс. Съчинения в петдесет тома. Т. 42. С., Партиздат, 1983, с. 115.

А какво представлява историята? Отдалечаване или приближаване към националната същност? Ако се гледа по хоризонтала-плоскост, е отдалечаване: възниква единната световна цивилизация. Нейният епицентър е в сърцето на човечеството, в механизма на световната история: оттам вълните и импулсите се разпространяват към периферията на различните култури = семействата на народите с природите. Долита вертолет, звучи транзистор в киргизкия аил* Куркуреу, на платото Аксай — и вече ръцете на друг съпруг се протягат да прегръщат и гаят Природината, дадена за жена именно на дадения народ, на киргизкия. Миграция на народите, обмен на предметите и иденте, разрушаване на екологическата среда на обитаването.

А ако се гледа на историята по вертикала, то тя е приближаване на народа към тъждеството със своята природа. При историческия процес народът обиква и избира цялата си земя, вкоренява се в недрата ѝ чрез отвесното вращаване, проумява и низината, и небето: съставя си особен календар по звездите; приспособява се към природата и в облеклото, и в предметите на бита, и в багрите на живописата, и в песните; с телодвиженията си в танца очертава структурата на националното пространство-време. . . Историята се създава в утробата на националния Космос, между небето и земята, със силите на народа.

Така получава разрешението си антиномията на националното и историческото. Историята е реализация на потенциите на националния Космос в брака със Социума на народа, в порождаването-творчество на материалната и духовната Култура. Значи предметите на бита също излъчват съдържанието на националното битие, същността на тялото-идея, проявяват духовността на веществото и от тази материя също трябва да се научим да разчитаме смислите.

Националният свят расте едновременно от различните краища: и от земята, и от небето, от миналото (от произхода), и от бъдещето — от целта-призвание, която се предчувствува в мечтата, в идеалите, в зова-стремеж напред. Така че ние търсим ентелехията („целевата причина“ — термин на Аристотел) или идеята-призвание на всяка национална цялостност.

Занимавайки се с Грузия, с космоса на планините, аз бях поразен от обичая, за който разказва Акакий Церетели. Обичаят „да се дават децата за възпитаване в семейството на селянка, която да ги отгледа (не просто за кърмене: това са правила и руските дворяни — б. м., Г. Г.), отдавна се е установил в Грузия: царските деца и децата на владетелните князе са се възпитавали в семействата на ериставите***, ериставите — в семействата на дворяните, и т. н. Възниквали са млечно-побратимски връзки. . .

Тук аз съзирам някакъв закон за обратната връзка. Планината (князът) доброволно слиза на поклон в долината, свежда се за смирение-отъждествяване-сродяване с нея, с низините на обществото, с простия народ — като това, което му е най-скъпо, наследника си, доверява на долината, на народа, на жената, която ще го отхрани, на Майката-Земя, за изпълване с мъдри сокове и смисли. И по-късно, когато княжеският син порасне и поеме властта, той никога вече няма да бъде жесток към народа, защото там са неговите млечни братя и сестри, а тези връзки в Грузия са по-силни дори от роднинските. И поради този обичай грузинецът от простия народ гледа гордо като аристократ, има високо самочувствие и при него липсват раболопното чиновничане и низкопоклонничеството („Нали съм червей аз, с Него сравнен! . . . С това лице!“) и омази изумително тънка скала на угодническите усмивки и погледи, многократно превишаваща 14-класната етажност на таблицата на ранговете, която Гогол изтъква в психиката на чиновничеството. А в равнинния космос, например в Русия, действува естественният стремеж към изравняване и изглаж-

* аил (тюрк.) — село в Средна Азия. — Бел. прев.

** еристави (груз.) — владетели на области (ериставства) в стара и средновековна Грузия. — Бел. прев.

дане на различното и отличаващото се. И за да възникне тук културното творчество, наложило се е историята изкуствено да създава различност на потенциалите, съсловни прегради, барieri. Тук историята е издигала каскади, изграждала е социални и духовни планини в равнината на космоса: за да възникне напрегнатост на силово-магнитното поле в духа, е било необходимо да се предизвика изкуствен динамизъм на страстите, на яростите, който загрява космоса на майката-земя кърмилница. . . В Русия се е наложило да се издигат изкуствено „равнищата на енергетичните състояния“ (термин на атомния физик Ферми) . . . А в Грузия е съвсем друго: всичко в нейния космос е партикуларизирано от самата природа, от естествените условия на хребетите. И противовесното на природата движение на историята е трябвало да бъде насочено към спояването на съсловията в общия живот.

И тук се проявява важен закон на всеобщата история: векторът на Социума (типа гражданско-обществено устройство), на неговото строителство и характер не е просто хармоничен и в резонанс с националната Природина, а е насочен и допълнително към нея: образува се противоположно на характера на местната природа.

2

Най-трудното е да се разбере логиката на мислене на друг народ, националният Логос. Някакъв ключ към него ми подхвърли българската народна притча „Късметите на различните народи“. „Когато Господ раздавал късметите на хората, първи при него дошли турците. По своя воля Бог им дал *господарството* („ага-лъка“). Дочули българите, че Господ дарява народите. „Какво искате да ви подаря?“ — попитал ги Господ. „Искаме господарството“ — отвърнали българите. „Господарството дадох на турците, пожелайте нещо друго!“ — рекъл им Господ. — „Ах, каква *работа* си направил, Господи?“ „Благословени да сте, българи — казал Господ, — аз думите си назад не вземам. И тъкмо *работата* ще ви подаря. Идете си и бъдете здрави.“ Узнали това евреите: „Господарството искаме.“ „Господарството го взеха други.“ — „Какво си *пресмятал*, Господи!“ — „Тогава нека *сметките* бъдат ваши.“ Научили французите — и те поискали господарството. „Господарството го взеха други.“ — „Ех, че си *изкустник*, Господи!“ — „Тогава нека *изкуството* бъде за вас.“ Дошли циганите и занареждали, узнавайки, че господарството е дадено на други. „Ех, *бедните* ние! С какво, с чуждото ли да си изкарваме прехраната?“ „Тогава бъдете *бедняци* и търсете *чуждото*“ — рекъл Господ.“

Тази притча разголява механизма на излиза на колективното несъзнателно към съзнанието. Всички народи искат едно и също: власт, богатство — но, получили отказ, изразяват досадата си с различни думи, в които неволно се издава самата същност на дадения народ: това, което е в душата му, прониква в ума. Повелителят в сферата на Логоса веднага подхваща това подсказване и възвръща на дадения народ изразяването на собствената му воля вече като свой дар. (О, тук прозира още един историко-културен сюжет — Предопределението и Свободата на волята!) И всеки получава именно своето — не онова, което той би искал поради завист: за да бъде „като всички“ („интернационалното“), а онази ценност, която му е присъща специфично: получава за себе си като у-част онази част на Битието, на която е заведящ (вече не е завиждащ).

Значи намекът, уговорката, косвеното се оказва за нас по-пряк път от сблъсъка на Логоса с Логоса; и аз започнах да упражнявам някакво периферно зрение: да се вслушвам не в раз-каз-ваното, а в подсказ-ваното. Това ми помогна да преодолеем и обаянието на немската класическа философия. Помня как, докато я гризах — Кант и Фихте, Шелинг и Хегел, — и чувствавах как цялото ми същество скърца, когато забивам в себе си тази система и език на мислене, като протеза на здрави зъби, и започнаха да ме обхващат и болка, и униние, и недоверие в своята способност за разбиране — кипна умът ми и в него се зародиха бунт и метежно съмнение.

А наистина ли е задължително умът да се движи по такива коловози-релси? Как толкова всеобща и универсално-задължителна ли е тази претендираща да бъде такава логика и систематика? Не лежи ли върху нея отпечатъкът именно на германския манталитет, език и тип мислене, така че за мене, израснала в Русия, съвсем не е задължително да се движа точно по такива орбити, за да разбирам света? . . . А и действително ли е толкова чист Чистият Разум? . . . И като хипотеза възникна предположението, че всеки народ, всяка културна цялостност има свой начин на мислене, който именно предопределя изграждащата се тук картина на света, и в съгласуваност тъкмо с нея се развива историята и се държи човекът, и привежда мислите си в ред, който за него е доказателствен, а за друг народ не е.

Но как да откроя-проникна в тези особености? Когато се ударих по челото и започнах да сравнявам логиката с логика: системата на Кант — с учението на Платон, на Юм — с Дидро, на Декарт — с Нютон, на Вунд — с Джеймс. . . — не се получи нищо, никаква убедителност, защото всички работят като еднотипна формална логика, доказват своите положения и изграждат система; отликите могат да бъдат обяснени с различието и на историческите епохи, и на индивидуалните мирогледи, и т. н. Тогава започнах да откривам образи и интуиции, нагледни примери, към каквито прибегват философите, пояснявайки своите логически конструкции. Този път вече даде нещо. Разбрах, че двете „субстанции“ във философията на Декарт, които у нас се превеждат като „протежение“ и „мислене“, на френски идват от един корен — *tendre* — „разтягам“, *extension* (= „разтегляне“) и *entendement* (= „втегляне, мисловна способност, разум“), така просто като вдъшването и издишването — и ето къде е интуитивната основа на единството им! *Домът* играе ролята на модел на света у Кант (той полага *фундамента* и строи *зданието* на Разума — тези образи са постоянни при него), *Кълбото-Сферос* — у елините (Платон, Плотин, Архимед), Далечният път, Далечината — у руските мислители, *Кръстът* на Декартовите координати, *Корабът* и *ковчегът* — у англосаксите (Бейкън, „*Моби Дик*“ . . .) — всички тези архетипове казват много. . . Значи има някакъв *образен априоризъм*, който заляга под разсъдъчния и принуждава стърготините на разсъдъчните изчисления да се разполагат по един или друг начин в своето силово поле. Но това силово поле е вече над или под логиката: то произтича от цялото битие на дадения народ, включвайки и особения тип природа (материята, веществото), бита, езика и историята (културата), и етноса, и характера (психиката). Така стигнах до понятието *Космо-Психо-Логос* като единство на тялото (местната природа), душата (националния характер) и духа (езика, логиката). Следователно, за да се прояви особено логика, трябва цялостността на битието на един народ да се сравнява с аналогичната цялостност на друг. На този фон и националните логикни като върхове на съответните айсбери ще станат отличими и разбираеми.

И ето започнаха моите интелектуални пътешествия (моята околосветка), които за четвърт век работа се изляха в серия от художествено-научни сравнителни описания на духа на различните народи във връзка с природата, историята и културата. Да, това е моят начин да пътешествувам: чрез ума и въображението. За няколко години потъвам в изучаването на една или друга страна (Германия, Индия, Елада, Италия, Франция, Англия, Америка, България, Киргизия, Естония, Грузия и прочее, и винаги — на Русия), прониквам се от всичките ѝ особености: от кухнята, игрите и езика до картините на света у писателите и учените, до националните варианти на религиозното чувство, прозирам едното чрез другото и откривам съответствия на елементите от различните равнища вътре във всеки образ на света². При

² Вж. моите книги: Ускоренное развитие литературы (На материале болгарской литературы первой половины XIX века). М., 1964; Образ в русской художественной культуре. М., 1981; Чингиз Айтматов и мировая литература. Фрунзе, 1982; а също така статии: О национальных картинах мира. — Народы Азии и Африки, 1967, № 1; О русском и болгарском образах пространства и движения. — В кн.: Поэтика и стилистика русской литературы. Л., 1971; Кос-

това строгите граници се заличават и не се разглеждат в обичайните им редове поезията с поезия, механиката — с механика, а всичко се оглежда във всичко: низходящите дифтонги на италианския език — в теорията на Галилей за свobodното падане на телата; кръговете на Данте съответствуват на равнината на Ферми; немското ястие „шницел“ (от *schnitzen* — режа, кълцам) се откликва в представите на германските учени за дискретността на веществото (кванта на Планк) и т. н.

Предпоставката за цялото изследване е такава: за всички е очевидно, че при историческото развитие, и особено през ХХ в., всички народи са се сближили и унифицирали по бита (всички имат телевизори и автомобили. . .) и мисленето си (интернационализъмът и математизирането на науките) и при все това в същността си всеки народ си остава самият той, докато се съхраняват особенният климат, годишните времена, пейзажът, храната, етническият тип, езикът и прочее, защото те непрекъснато подхранват и възпроизвеждат националните типове битие и мислене. Съответно у всеки народ се създава свой образ и за Единната материална вселена (Космоса) или духа (Логоса). Инвариантът на битието се съзира от всекиго в свой вариант, в особена проекция, както единното небе през атмосферата, определяна от разнообразието на повърхността на Земята. Като епиграф към цялото изследване е взето изречението на Хераклит: „За бодърствуващите съществува единният и всеобщ космос (а от спящите всеки се отвърща в свой собствен)“ (фр. 95), така че националните образи на света наподобяват сънищата на народите за Единното. Защо да се занимаваме със сънища ли? Ами за да не ги приемаме за действителност, да си даваме сметка за ограничеността и локалността на нашите дори най-общи представи. В същото време чрез споставянето и взаимната критика на различните „сънища“ има надежда да се доберем и до образа на истинската реалност. . . Така че националната особеност е и помощ, и спънка, плодородяща почва за творчеството и мирогледа, и отклоняващ „шум“, както в ефира. . .

Нашите опити са в редицата на конструкциите, които са правили Монтеско, Хердер, Хегел, А. и В. Хумболт, Шпенглер, Тойнби; а у нас — Н. Я. Данилевски и Лев Гумилов. Вж. също така и изследванията на Д. С. Лихачов, В. В. Иванов, В. Н. Топоров, С. С. Аверинцев, А. Я. Гуревич и др. Подходът към националната логика от страна на езика е набелязан в хипотезата на Сепир-Уорф. Но у нас самият език е въввлечен в цялостността на националното битие, проявява се като нейно слово — Логос. Мисълта на нашия век съглежда рязкото различие между цивилизацията, която е единна и универсална и е механизъм, и културата, която е непременно натурална, и е жив организъм. И ако в бъдещето културите могат да бъдат залети и нивелирани от цивилизацията, то засега те са във висш разцвет и нашата задача е да ги опишем в това състояние, когато народите и културите може би пеят своята лебедова песен. . .

Националният образ на света е диктат на националната природа в културата. Само че трябва да съумеем да прочетем нейното вливане в духа, своего рода *космософиата* ѝ. За това тук е разработена собствена методика и метаезик. Като такъв се приема древният натурфилософски език на четирите стихии. „Земята“, „водата“, „въз-дух-ът“, „огънят“, разбирани разширително и символично, са думите на този език, неговата „морфология“, а „синтаксисът“ му е Еросът („Любовта-Вражда“ на Емпедокъл, „привличането-отблъскване“ на Науката). Самият акт на налагане древния език на четирите стихии през главата на две-три хилядолетия на съвременността, захващайки и отъждествявайки краищата и началата на духовната история на човечеството, е фундаментална метафора (= пре-насяне) и образува метафоричното поле, от което посредством *дедукцията на въображението* и чрез въображението (или на „имагинативната дедукция“ — нека означим така тази работа за любите-

мос Достоевского. — В кн.: Проблемы поэтики и истории литературы (сборник к 75-летию М. М. Бахтина). Саранск, 1973; Гроздь и Гранат. Грузия и Армения (О национальной символике в кино). — Литературная Грузия, 1979, № 7, и др.

лите на чуждестранните термини: тогава тя ще пребъде „в научен закон“) се събира богатата реколта на образите и асоциациите. Този език се оказва с голяма вместимост: на него са преводими и поезията, и естествознанието (четирите стихии = четирите агрегатни състояния на веществото (например), и духовните, и битовите явления; и природата може да се чете духовно, а духовните явления да се осмислят в контекста на природата, материално. В светлината на изострените през ХХ в. екологични проблеми такава работа има особено актуално значение — разширява се етиката на човечеството: в нейния диапазон се включват взаимоотношенията с природните същества и стихии. Да, за разгръщащото се в целия свят движение на защитниците на околната среда, за Green Peace Movement, развиваният днес мироглед е напълно роден.

Неочаквани подходи към националната логика дава *фонетиката на стихииите*. Естествените национални езици се трактуват като гласове на местната природа у човека. Звуковете на езика имат пряка връзка с пространството на естествената акустика, която в планините е различна от горите или степта. И както телата на хората от различните раси и народи са адекватни на местната природа, както етносът се отнася към космоса, така и звуковете, които образуват плътта на езика, се намират в резонанс с типа национална природина. Именно устата е навсякъде такъв резонатор, микрокосмос спрямо космоса. В нея небето = небето; езикът = човека, индивида, единицата, стихията на огъня; устните = мекото, женското, влажното, вълнообразното, Двонцата, стихията на водата; зъбите = костта, твърдата, планините, множеството, стихията на земята; дишането = въз-духа. Гласните = координатите на пространствено-временния континуум: „а“ = вертикал, връх-низина, открито пространство; „е“ = ширина; „и“ = далечина; „о“ = център, „у“ = дълбочина, вътрешното. Съгласните запълват чистия космос с разнообразието си, при което глухите експлозивни = мъжкото начало на огнеземата, звънките и сонорните гласни = женското начало, водата; фрикативните = въз-духа, и т. н. Изяснявайки относителната значимост на всички тези елементи във фонетиката на езика (има още и предно-, задно-, горно- и долноезични звукове), ни се удава да прочетем в лабораторията на устата йерархията на ценностите в дадения пространствено-временен континуум, което тук е по-важното: височина/низина, далечина/ширина, пред/зад, зенит/надир, мъжко/женско и т. н.

В устата се извършва тайнството на преливането на Космоса в Логоса, на материята в духа: езикът е още веществен (звуковете), но вече и спиритуален (смислите). Във фонетиката на всеки език имаме портативен космос в миниатюр: именно преносим, така че можеш и да не пътуваш в чуждата страна („да търсиш ум и ходиш тъй далече!“), за да схванеш нейния манталитет, а да се вслушваш в езика. . . Ето например аз се залавям да изяснявам полския Космос. Потресавашото преобладаване на шипящите съгласни е за мене подсказване: има загасяване на стихията на огъня от влаговъздуха, драма на човешкия факел. Проверявам — чрез Шопен. Кълбенето на вълнуващото се около мелодията, темата пространство: фигурациите, пасажите, облъхванията, мелизмите, духът, веещ в „аккомпанимента“ — това също е активност на посредническите стихии: *водата* и *въздуха*. Пасажите на Шопен, неговата трептяща фактура, тътенето и трептенето са аналог на шипящите във фонетиката. Дори „р“-то в Полша се превръща в „ж“: то е оженствяване на мъжкото, на ургийно-горделивото начало на огнеземата. При това и носовите гласни на полския, както и на френския език съответствуват на ролята на жената: там има дами и пани. Защото на осреднеността са влагата + въздухът = пяната (съставът на Афродита, „родената от морската пяна“, макар че там тя е все още пяна. . .).

Или да вземем феномена на Световното Дърво. То навсякъде е нещо като модел. Но важни са акцентите. Например при германството това е Stammbaum — превеждаме го: „родословно дърво“, но тук „стеблото“, „щам“, придава и смисъла: силата на осевата опора, голяят вертикал и неговите етажи, откъдето започват клоните: основите, гредите и покривните конструкции. Самото Дърво се чете по модела на

Дома. Stammbaum е като Haus (дом). А и самото Baum идва от bauen — „строя“, „изграждам“, така че „селянинът“ в германското съзнание не е земеделец, а е също „строител“: и у този човек, който сякаш живее сред-гонията на майката-природа, е подчертана -ургийността.

А в плоскостта в същия модел на Дървото *листата* са по-важни от стеблото. Ето я знаменитата „Липа“ на Кохановски: от листата идват и шумоленето-звук, и птичето пеене, и сянката, и цветът-мед, и прохладата от преминаващия през листата полъх от полята. Същото е и у Шопен: вертикалите на акордите (стеблата), хоралността са в диалог с вълнуващото се виене на фигурациите, в което повеляват, и мълви Логосът на влаговъздуха. Липата е закръглена, романска, както и галският Дъб (на друидите*). А между тях стои готическото дърво Fichtenbaum — смърчът. И в Германия философът Фихте е Логосът на смърча, докато във Франция поетът Шение тръгва от Дъба. В Полша съществува такава почит към липата, че дори цял месец от годината е наречен на нея: „липец“ (юли).

А в Русия не единичното дърво, а Лесът ще бъде моделиращият. Сдружението и съборът на дърветата. Ако Липата на Кохановски представлява Дървото като Лес: в Дървото е богатството на Леса — то единичното дърво в руското съзнание е сирачество, както и отделната личност е слабо значима, и затова Колцов, когато му трябва аналог, за да затъмни Пушкин, създава „Лес“.

Изследват се националните варианти на Пространството и Времето. Под латинското spatium (откъдето идват английското space и френското l'espace) лежи интуицията на ходенето: глаголът spatior, крача, вървя, срв. немското spazieren, т. е. пространството се представя като насечено, дискретно. А немското Raum (от räumen — очистивам) означава „чисто“, „празно“. В картината на света тук празнотата е приемлива, докато романският гений е преследван от „страха от празното пространство“ (horror vacui), и тук са разбираеми континуумът и запълнеността (такава е космогонията според Декарт и Лаплас). А в руското „пространство“ явно се дочува „страна“ — ширина, страничност, край, роден край. . .

Чувствувам, че читателят започва донякъде да се озадачава от прекалено свободните асоциации. И вярно е: нищо, нито едно твърдение тук не бива да се приема напълно и еднозначно сериозно и всяка мисъл тук има правата на образа: присвоява си неговите „пиитически волности“ — така че без чувство за хумор, без играта на ума и дори без известно лекомислие, — няма да се приближиш до схващането на главните същности: ще се вдървиш. Е, и какво, не сте ли чели Платон? А как там Сократ разиграва-обърква всички — и не можеш да разбереш дали насериозно, или на шега? — и това при най-дълбокото копаене чрез мисълта! . . .

И така работата се извършва чрез преките отъждествявания на елементите и явленията от различните сфери и равнища вътре в дадения Космо-Психо-Логос и в тези безбройни асоциации и приравнявания на всичко с всичко е главната страст и вкус на тези изследвания. Тук има смесване на разделите и чести промени на редовете. Диференциацията се създава по пътя на сравняването на космоса с космоса, когато сходният феномен: романтизмът в литературата, космогоничната хипотеза, типът жилище и прочее се проявява в неговите вариации из различните страни. Цялата серия е непрестанно-сравнителна: всеки вече описан образ на света става по-нататък огледало и оръдие за прозирането на другия, поредния (при това и самият той още се уточнява), така че този труд има своя пълен смисъл именно като панорама на националните образи на света. Но възможни са, разбира се, и относително самостоятелни произведения-портрети.

Ето например сбора от основни елементи, по които *френският* образ на света се отличава от *германския*, като при това във всяка опозиция (в духа на Питагоровите двойки) е подчертан френският акцент. Йерархията на четирите стихии е следната: вода, огън, земя, въздух (германският вариант е: огън, земя, въздух, вода), при

* друид (келт.) — жрец у древните келти. — Бел. прев.

което огънят е като светлина или *зной*; мъжко или *женско*; -ургия (сътвореност чрез труда) или *-гония* (раждане чрез естеството) на всичко в битието; права или *крива*; вертикал или *хоризонтал*; далечина или *ширина*; *зенит* (височина, пладне) или *надир* (дълбочина, полунощ); йерархията на годишните времена е — лято, пролет, есен, зима; йерархията на сетивата — осезание, вкус, обоняние, зрение, слух (германският вариант е: слух, зрение, осезание, обоняние, вкус); музика или *живопис*; рисунък или *цвет*; светлина и вещество — това е частица или *вълна*; време или *пространство*; дом или *среда*; форма или *материя*; Труд или *Живот*; произход или *предназначение*; история или еволюция; причина или *цел*; лекция или *беседа*; система или *афоризъм*; мисълта като здание или мисълта-*пробег* (*discours*); доказателство или *очевидност*; рефлексия или *авторитет*; опосредствуване или *достоверност*; вътрешно или *възъки-отношения*; индивид или *социум*; необходимост и свобода или *съдба* (предопределение) и *случай*; празнота или *запълненост*; далнодействие или *близкодействие*; интравертност (на психиката) или *екстравертност*; вътрешно или *външно*; обем или *повърхност*; „тегли“ или „*тласкай*“ — като причина за движението, и т. н. За френския Логос е характерна фигурата на баланса, или симетрията (а не антиномията). . .

Разбира се, всички тези и други параметри (по-специално важно е още и съотношението между животинската и растителната символика и каква именно е тя. . .) са налице във всички национални образи на света. Но макар че всичко е навсякъде, то е в различни пропорции и акценти. Точно това трябва да се разкрива.

Цялото изследване е написано в *научно-лично-художествен жанр*, по метода на *привлеченото* мислене. Наблюдавайки себе си, неотдавна аз забелязах, че ходовете, които прави на равнището на абстракцията моята теоретична мисъл, са свързани със ситуацияите и преживяванията на текущия ми личен живот. Така че, „когато каквото го боли, за това си и говори“ — и дори на най-сублимираното равнище на логико-научните конструкции. Следователно има смисъл да извърша рефлексия върху това и да привлека своето отвлечено мислене, така да се каже, към отговорност пред себе си като жив човек. Това е полезно не само за честността на мисълта, но и за нейната дълбочина, защото такава, съзнателна, мисъл прониква в нещата, които инстинктивната мисъл не съзира. Както в експерименталната наука трябва да се вземат под внимание апаратът, неговото устройство и възможните отклонения, така и в теоретичното мислене, където „апарат“ представлява същият този жив човек с особената траектория на живота си и типа душа и характер, субектът трябва да бъде внесен и да се вземе предвид неговото присъствие в обекта на изследването. Тогаво едновременно се извършват опознаването на предмета и Сократовото опознаване на самия себе си. Възниква жанрът на *жизнемисълта*, на мисленето-изповед, просто като един честно експериментален репортаж. А то в науката за добър тон се смята безличното мислене-поучаване на другите: пишат така, че да втълпят на другите онова, което е ясно за самите тях; аз пък се заех да пиша като че ли отвърте: опитвайки се да разбера-съживя по своему онова, което е дадено във вид на готово отвлечено-безлично знание, на информация, и фиксирам тези опити на своето проумяване. Моят текст е „всебетина“. Описанията на националните образи на света са включени в дневника на живота и тези пластове се кръстосват в повествованието. Ето например как разбрах, че *Англия* е страна на техниката:

„Вчера, когато наближи времето на тамаса (зрача), душата ми започна да изпитва стеснение, мъка, тъга, безприютност, и „какво да правя?“ (както смутено въпие Странникът на Бъния в превода на Пушкин), как да се спася? Ами като се заех да върша домашна работа, да майсторя нещо — и така превъзмогнах опасното време между 6 и 8 вечерта. . . И ето че днес сутринта, припомняйки си как вчера се справих с тамаса, възкликнах: „Виж ти! Та на тебе ти се е явил моделът на Англия: защо в нейния космос, където преобладава тамасът (тъмнината, мъглата), където има

фог* и смог** , така сѐ е развила техниката.“ Е, да, именно дребната ръчна работа спасително отвръща душата от безнадеждността на съзерцанието и от задачата за разрешаване на отвличените световни проблеми: в Елада, сред нейната чиста светлина над лазурното море, е естествена теорията = съзерцание на идеите. А тук не идеи (= видове!), а тъмни облаци, сенки, призраци, кошмари, мъглявости — единствено това ще видиш, ако заложил ума си на зрението както при залагането „ва банк“***. Не, тук, в заобикалящото те невиджано чудо, е божествено да раздвижиш ръце под лампата на ума = своето слънце върху масата = светилника на главата.

Умът е отклонен от небосветливата и е насочен към изработването: да разбере кое как се прави. . . Е, да, ето я абстракцията, към която е призвана Англия: отвличане от откритото пространство на океана и небето, и следователно именно техниката е абстрактното мислене на Англия. . . Нютон е могъл да попадне именно на абстракцията на Световното притегляне, защото е започнал да разглежда небето sub specie terrae. . .**** И ненапрасно англоамериканецът Франклин определя човека като същество (животно), изработващо оръдия на труда. . .“ (11.XII.70).

По такъв начин във века на разделението на труда и на тясната специализация нашата мисъл е за Цялото, стремежът е да живееш като цялостен човек, а жанрът е също цялостен: научно-художествено-личен. Разбира се, заемайки се с такава голяма задача със слабите сили на кратковременния човек и с ограничения запас от знания, от жизнен опит и външни впечатления, понякога ти сгрешаваш против фактите: опитваш се да запълниш отсъствието на преки сведения по пътищата на въображението и догадките и се случва да попаднеш в небрано лозе. Но аз и не претендирам да дам абсолютно точни характеристики на националните образи на света (та това не е и възможно), а като че ли живописвам своите образи за образите — и такъв опит безусловно е поучителен както в своите сполуки, така и в провалите си. А като четене това във всеки случай е интересно. Страстта и патосът тук са в *Ероса на налукването*: без да знаеш много неща, без да си ги виждал, а по някои известни детайли да проникнеш в същността и да реконструираш като палеонтолог само по челюстната кост целия скелет — такава задача увлича. В тази работа като че ли си припомняш в идеален план и Индия, и Италия, и Америка. . . Нашето виждане е научно-художествено с тази особеност, че за материал на образното мислене служат не хората и случаите от живота (както в същинската художествена литература), а страните, народите, културните епохи, идеите, научните теории и прочее — вживяваш се в тях чрез художествения образ, тук те са персонажите и между тях се разиграват различни сюжети и перипетии. Това е художествена философия на културата, весела наука. Или *интелектуален детективски роман* — така бихме могли да означим този жанр на художественото изследване. Тогава онези моменти, които обикновено ми се инкриминират: че на основата на незначителни факти правя големи изводи (а това е минус за строго научното изследване) — могат да се разкрият като достойнства. Специалистът прилича на участъковия инспектор: знае всичко за хората и работите в своето селище-участък, но, нямайки кръгозор и перспектива, не забелязва онази връзка, която е очевидна за принципния дилетант, за странствуващия детектив-космограф.

3

А сега ще се осмеля да предложи резюме на някои от своите описания на националните културни цялостности. Това са „дайджестите“***** от цели книги (но кога ли ще успее да ги въведе в културно обръщение — при нашите темпове на издаване?! . .) и затова стилът ще бъде телеграфен.

* фог (англ.) — мъгла. — Бел. прев.

** смог (англ.) — гъста черна мъгла, примесена с дим. — Бел. прев.

*** в банк (фр.) — залагане на цялата сума. — Бел. прев.

**** sub specie terrae (лат.) — от гледна точка на земята. — Бел. прев.

***** дайджест (англ.) — кратко изложение, извлечение. — Бел. прев.

ИТАЛИАНСКИЯТ ОБРАЗ НА СВЕТА

Това е духовно пътешествие в Италия: припомняйки си всичко, което ни е станало известно през живота ни за Италия и Рим, събрали всичко това във възел и в процеса на сравняване със съседните народи — с Франция, Германия, Елада, а също така с Русия, — ние като че ли извайваме статуята на италианския Космо-Психо-Логос. Характерните свойства на италианския образ на света се извличат и от анализа на италианската природа и език, на типа жилище и храна, от разглеждането на „Божествена комедия“ на Данте и на механиката на Галилей, на типа мелодика у Верди, от изкуството на Възраждането, от съвременното италианско кино (Фелини, Антониони), от сравняването на религиозните идеи на Франциск Асизки и Йоаким Флорски с официалния католицизъм и папизъм и т. н. Широко се използват и пътешествията из Италия: на германеца Гьоте, на французите Стендал и Тен, на русите Гогол и Горки. Доколкото националният образ на света се трактува като диктат на местната природа, а тя е слабопроменлива исторически, то Рим и Италия независимо от етническата и историческата им разлика се осмислят като единен тип.

Общата схема на италианския Космо-Психо-Логос ще изглежда примерно така. Това е космос на дискретността и сияещата празнота около сбития, неделим атом-камък. Дискретността, отчетливостта на битието се изразява и в *marcato* и *stacato* в музиката, и в гравюрите на Челини, и в това, че тук има ясна рисунка вместо многобагреното разпълзяващо се петно на френския акварел, и във факта, че макароните тук са национално ястие: макароните = вълна, змия, убиват я, закусват с нея, така че изяждането на макароните е някаква ежедневна литургия, осъществявана от италианския народ: тук се извършва жертвоприношение на непрекъснатостта, нейното превъплътяване в дискретност.

Атом в празното пространство има и в атомизма на Лукреций, и в това, че Данте е „сам за себе си партия“, и в свободното падане на телата при Галилей, игнорирайки триенето, т. е. битието на посредничещите стихии: на водата и въздуха — докато в също средиземноморския космос на Елада във всичко е важна медитацията, посредничеството (а тук — непосредствеността): нека поне да припомним средния термин на силогизма. А тук от стихии на най-голяма почит са: огънят като *светлина* („сияещата празнота“) и плътната земя като камък; затова и човекът тук е схващан като *homo* от *humus* — земя, и тук е престолът на Петър = „камък“ на гръцки. В италианската живопис няма вода: няма да я съзреш в далечните пейзажи на картините от Възраждането: тук я крият в камъка — зазиждат я (= акве-дукт — „водо-вод“), както в Аида. А въздухът тук е застоял (липсват очистителните ветрове — тези божества на северните пространства): има миазми, изпарения, чума. . . Само светлината и камъкът са надеждни. . .

Този принцип: атом и празно пространство — намираме и в метода на „неделимите“ на Кавалери, който е италианският предтеча на математическия анализ, докато у англичанина Нютон аналогична роля играе методът на „флюксите“* — „плаващите“: праобраз тук е стихията на водата. За същото говори и идеята на Маскерони: геометрия единствено посредством пергела, без линийката — т. е. определя точките = атомите в празното пространство, без да ги свързва. И Гьоте се е учудвал, че в италианската живопис сюжетът е най-слабото място. Е, да: сюжетът = връзка, а тук всяко тяло изпълва самоцелно. И композицията на произведението е по-скоро външно-архитектурна, отколкото вътрешно-характерна.

Оттук идва развитостта именно на пластичните изкуства: архитектура, скулптура, гравирание, живопис. Човекът се оприличава не на растението-дърво (на обитателя на посредничещата стихия на водата и въздуха), а на кинетичното животно и камъка: вълчицата на Ромул и Рем, зверовете в първата песен на „Ад“. И очите тук

* флюксии (термин на Нютон) — първият етап от изчисленията при диференциалното и интегралното смятане. — Бел. прев.

не са езерно-озаряващи, както при северняците, а непрозрачни като скъпоценни камъни, кадифени като козинката на животните. Лесът тук е чуждо тяло, кошмар: у Данте изходно са противоположавани „правият път“ (diritta via, срв.: via romana — римски път) и „тъмният лес“ (selva oscura). Лесът в италианския космос е германославянското другомислие (а колко скъп е там лесът и е любимо дървото! — срв. идилията „Шепотът на леса“ в „Зигфрид“ на Вагнер). Лесът тук е ерес. И латинските букви за разлика от готическите = германските, клонесто-дървесните са отсечено архитектурно-каменни, скулптурни. Гьоте е поразен от липсата на пъпки върху растенията, т. е. няма движението като вътрешно изменение; тук движението е кинетично, външно. Пространството е по-важно от Времето. Във вечнозеления космос идеята за вечността е устойчива както никъде (Рим е „вечният град“).

Тук има космос на статуарността и спускането. Символични фигури са колоната (вертикал е по-важен от хоризонтала: от ширината—далечина) и арката: със свода си тя укрепва самата себе си. Статуарността е в това, че „стая“ на италиански е stanza — т. е. „стойнка“ (а не logement — „лежанка“, както е на френски), и стиховете са „станси“, и „как живееш?“ на италиански е come sta? — буквално „как стоиш?“, докато в -ургийния космос на англосаксите, където човекът е self-made — „самонаправен“, постигнал всичко със собствени усилия, същият въпрос е: how do you do? — т. е. „какво правиш?“, а на френски е: comment ca va?, т. е. „как върви?“ (същото е и на немски: wie geht's). В картините — дори при ефирния Ботичели — прасците на нозете на Венера са въздебели в сравнение с бедрата ѝ и в очите не се чете копнеж по далечината (няма го германското Sehnsucht — стремеж, влечение, dahin, dahin!), а личат успокоение и завършеност.

Космосът на спускането (на купола = твърдата на небето върху земята) се различа и в откриването и съвършенството тук на архитектурната форма на купола, и в арката, и в низходящите дифтонги, преобладаващи в италианската фонетика: io, ua, и в теорията на Галилей за свободното падане на телата, и в типа мелодика на италианските песни и арии, които като правило започват от най-високия тон и преминават към ниските чрез секвенциите („Санта Лучия“ например или темата на италианската тарантела и прочее), докато в немската мелодика темата обикновено се възвзема, нараства по модела на дървото (срв. аналогичните по съдържание предсъртен дует на Анда и Радамес у Верди и сцената на смъртта на Изолда у Вагнер). Кръговете на Данте = равнищата на Ферми, навсякъде има архитектурно-етажен подход и начин да се вижда. Гьоте обръща внимание на факта, че възнасящата се на картината на Тициано мадона гледа не нагоре, към небето, а надолу. Италианската мадона не ти е Великата Матер (ия) на Изтока, не е Гея, раждаща дори Уран — Небето, не е Кибела, не е Богородица, а има много по-малък мащаб: тя е майката на Сина (filioque — „и на Сина“ — на католицизма), оземнена, очовечена — като matra mia.

И в психиката на италианците всички изтъкват кинетичния и без задръжки израз в постъпката и словото на онова, което е в душата и в ума им. Гьоте не се уморява да се учудва, че животът не е скрит в помещението Haus (дома), в Innere (вътрешното) и в Tiefe (дълбочината) — това са все специфично германски параметри — на всеки човек, а протича открито и публично, изнесен е под небето и се проявява не в рефлексията на преживяванията и намеренията, а пряко в действията, ругатните и празните приказки. Тук е налице фамилиарност с откритото пространство.

АНГЛИЙСКИЯТ ОБРАЗ НА СВЕТА

се очертаваше в процеса на междудисциплинарното изследване „Връзката на Механиката на Нютон с хуманитарната култура на Англия“, което аз извършвах през 70-те години между стените на Института по история на естествознанието и

* dahin, dahin! (нем.) — натам, натам! — Бел. прев. *Вестник* 1978, № 1, с. 10

техниката на АН СССР. Когато погледнеш на науката не само като на сума от идеи, теории и опити, а като на *научна литература*, а текстовете на естествознанието подложни на филологически и естетически анализ (защото такава работа е напълно в профила на литературознанието) — се оказва, че и тук проличава принадлежността дори на най-абстрактния мислител към една или друга национална културна цялостност.

— Но нали целият патос на науката е точно в това — да се създаде такова знание, обективно и общозначимо, което да не зависи нито от човека, нито от неговата личност и чувства (затова Декарт поставя въпроса за метода), нито от мястото и времето, и значи — да бъде освободено от националните особености.

— Вярно е, и тази свръхзадача на науката е прекрасна. Но тя се реализира в разнообразен контекст: на епохата, страната, класата, личността и прочее, които се отразяват и при избора на предметите и проблемите; в тенденциите така или иначе да ги поставят, обръщат, решават; в аргументите, в нагледните илюстрации; в метафоричната подплата на научните термини и т. н. И трябва да си даваме сметка за това, защото тогава ще можем да отстраним „отклоненията“ и „шумовете“...

В „Диалектика на природата“ на Енгелс срещаме важен за нас обрат на мисълта: „Дарвин не е подозирал каква горчива *сатира* е написал за хората и особено за своите съотечественици, когато доказа, че свободната конкуренция, борбата за съществуване, която икономистите величат като най-велико историческо постижение, е нормалното състояние на *животинския свят*“⁹ (к. м., Г. Г.). Тук Енгелс прави съвършено справедливата констатация, че всяко научно съчинение има наред с осъзнавания като цел научен смисъл още и неподозирани смисли, представлява сказ, наивно-непосредственият израз на онова, което е в душата... Така че научното съчинение може да изиграе ролята на обвивка на притча, която го извежда в контекста на хуманитарната култура.

Ученият, както и човекът от простия народ, възприема едни и същи впечатления от природата, климата, езика, храната; затова и най-съвършените в неговата наука изчисления и умозрения не могат да не излъчват тези залегнали от детството в гъбините на неговото същество интуиции.

Космосът на Англия е Небогеан, а в него плува островът-кораб — *self-made man*. „Небогеан“ е мой термин. Той е достатъчно вестим. Тук има и Небе+Океан, въз-дух + вода — като състав на стихияте; има и Бог — да си припомним религиозните търсения в английския Логос, в това число и при Нютон; и Не-Бог = богоборчество: Луцифер на Милтън, Кайн на Байрон и т. н. Небогеанът е самият *Sensorium Dei* = „Чувствилището на бога“ (терминът на Нютон за Пространството), в който стават всички събития в шекспировската драма на Механиката на Нютон. Небогеанът е силното поле, електромагнетизмът на Хилбърт — Фарадей — Максвел, ефирът, към който така дълго е била привързана английската физика, че с мъка приема Айнщайн.

А в Небогеана островът=кораб=човек, постигнал всичко със собствени усилия. На материка огромната Майка-Земя държи човека в битието и тук той трябва не да се засилва, а да *разбира формите*, фигурите, наличните тела. Когато човекът в Небогеана създава от себе си цялата твърд, той трябва да се засилва вътрешно и да умеє да създаде всичко изкуствено: не във веществото, а във волята и енергията може да се изравни с битието. Затова *силата* е по-важна и от формата, и от масата, и от движението. Страстта и енергията на израза, динамиката отличават героите и действието в драмите на Шекспир от нераздвижените и резониращи в сравнение с тях драми на френския класицизъм или от предназначенияте за четене драми на Гьоте и Шилер. Ако се изразим с езика на Бхаваджита, то тук, в космоса на „тамаса“, гуна „раджас“ е по-важна от „сатва“ — за да се преодолее инерцията, тази вредна сила на материята (така я определя Нютон).

⁹ Ф. Е н г е л с. Диалектика на природата. С., Партиздат, 1975, с. 46.

За човека в космоса на невиджаното чудо е възможна не светлинната регулировка в живота — чрез идеите = видовете на елинския Логос, а чрез опипването: опитно-инструменталната. Ето защо вместо елинския термин „идея“ тук имаме *impression* на Лок — Юм: силово „запечатване“. Затова Англия е страна на опита и техниката: тук *опитът* е провъзгласен от Бейкън като принцип за придобиване на знания, а техницизмът и изобретателността на англичанина са прославени и в руската песен:

Англичанинът мъдър, за всичко умел,
изнамери машини — в труда да помагат. . .

(Превод: Ралица Маркова)

И наистина там, където на две крачки нищо не се вижда — какви идеи-видове като регулатори са възможни тогава? И Бог тук не е Светлината от елинското по дух Евангелие от Йоан, а е Сила, невидимо движеща и управляваща векторно, в определена посока — подобно на магнита, който англичанинът Хилбърт е изследвал обстойно през 1600 г., а след него за същото са открити и електромагнетизмът на Фарадей — Максвел, и световното притегляне на Нютон. И в този Небогеан кораб-човек може да се движи само по силовите линии на полето на битието, компасно-векторно, но регулирайки се самостоятелно, с ръце и крака — като с шатуни-кривошипове: човекът тук „се е самонаправил“, а не е „роден“ от майчицата-природа — тук има космос на -ургията, а не на -гонията.

Между впрочем, в английската религиозност проличава явен уклон към Стария завет, където Бог е -ургиец: Творец и сила — а не към Новия завет, където Бог е -гониец: Отец.

На материка на създателята Евразия, където континентът = континуум, съществува дедуктивно-растителният Логос: да се развие дървото на системата чрез непрекъснатост и разклоняване на логическите пресмятания. В Евразия Логосът е Син: на Небето като твърд на света и на Матер(ията) = Земята.

А в Англия мисълта се движи ту последователно, равномерно, ту с хватка на будлог — както в „Начала“ на Нютон (Оливър Лодж дори е предлагал електромагнитното поле и разпространяването на вълните в него да се представят като система от зъбчати колела), ту изведнъж — прескачане и скок във фантастичното предположение. Тук е спиритизмът, теософията (Ани Безант) и Енгелс осмива английското „естествознание в света на духовете“. А и нашият Нютон в „Начала“ е архиточен и гнуслив към догадките, отхвърля дори хипотезите (*non fingo*) — а при това на какви предположения се отдава в тълкуванията си на книгата на пророк Даниил в Апокалипсиса! . . . И освен това: както в механиката негов предмет са силите, така и тук са властите и царствата — всичките от сферата на света като *воля*. . .

Ако „геният е приятел на парадоксите“, то английският Логос е предимно парадоксален (ще припомним парадоксите на Ръсел, Уайлд и Шоу).

Ако на материка има монизъм, дуализъм, троицизм, то тук има плурализъм и търпимост към осъществяването на многообразието. Ако остров Япония е прологът на Евразия, то остров Англия е нейният епilog. Всичко, което е възниквало, развивало се е, превръщало се е на материка, тук се запазва, съвсем близко. Британия представлява „консервите“ на Евразия. Защото Небогеанът пази-съдържа в себе си всичко натрупано, а едното не може да противоречи напълно на другото.

И това е също много важен момент в логиката: в Англия не се плашат от противоречието и затова от континента английските мислители изглеждат като непоследователни, детинести, неумеещи да доведат докрай своите предпоставки, а оставящи принципите си на половината път, недообмислени. Тук откриват, а на континента развиват в стройна теория. Юм — и Кант, Ръдерфорд — и Бор. Нютон открива математическия анализ и границите — но изацияният апарат е предложен от Лайбниц, а теорията за границите — от Коши. . .

И обратното — материковата логика и схоластика и елинската математика са несмилаеми в Англия. Разказват, че Нютон, вземайки „Начала“ на Евклид, „след като прегледал съдържанието на тази книга и набързо е прелистил докрая. . . , не я удостоил дори с внимателно прочитане: истините, изложени в нея, му се сторили дотолкова прости и очевидни, че доказателствата им като че ли ставали ясни сами по себе си“⁴. Явно е какво тук се е сторило непонятно за Нютон: защо гъркът е хвърлил толкова умствени усилия за доказателство на неща, които се разбират от само себе си? Но за елина, възпитан в Логоса, е необходимо отначало да угоди на него, посредника, и само чрез него може да общува с Космоса и с Истината. А Логосът е светлинна, идеен: не е осезаем, а е очевиден. Гъркът угажда на пространството между небето и земята, където е разлята светлината, и всичко трябва да се представя „в неговата светлина“.

А англичанинът живее сред невиджаното чудо: небето започва съвсем близко. Тук на мястото на Логоса има влажност. Истината не е далече — ето я, тя е тук, съумей да я хванеш и запечаташ в ума и в сърцето си. Англичанинът мисли с ръката си и с духовното осезание на впечатленията — като слепец, защото тук очи не са му нужни, те са измамни.

Страстният крал Лир (този аналог на умно-логосния, отгатнал гатанката на Сфинкса Цар Едип в Британия) се ослепява не от логиката („сатва“), а от страстта („раджас“), от гнева, горделивостта, от свръхсилата си.

„Математически начала на натуралната философия“ е английската космология, тъй както „Начала“ на Евклид са елинската. Същността на последната е геометрията: земемерието. Същността на първата е механиката. . . Механао на гръцки означава приготвям, замислям, изобретявам, строя. Главното е, че механиката представлява изкуствено оръдие за усвояване на битието. И ето Нютон я възвежда във високите права на геометрията. Той не е съгласен да я смята за низша, неточна, приложна, за занаят: „Понеже занаятчиите се задоволяват в работата си само с малка степен на точност, то се е създало мнението, че механиката се отличава от геометрията по това, че всичко напълно точно принадлежи към геометрията, а по-малко точното се отнася към механиката.“⁵

Тук се извършва подкопаване: за да се свали от трона геометрията, тази царица на естествените науки при елинството, а на нейно място да се въздигне механиката. Геометрията е око и светлина, озаряваща земята: поглед от небето — от Уран към земята — Гея. Прекият праобраз тук е лъчът, а кръговете и кълбата са слънцето и небосводът. Геометрията е Логос по лъча. И черната ръчна работа по прокарването на линиите се смята за нещо незначително.

Между това в космоса на Англия не точното око, а твърдата ръка е основа и опора на мисълта и съждението. Светлината тук е влажна и лъжлива и може, и е нужно да започнем не отгоре (оглеждането, геометрията), а отдолу, от човека = тялото, от стъпката = фут и дюйма = пръст (затова между впрочем така трудно се разделят англосаките със своята измервателна система според крайниците на тялото като според естествени свои лостове-шарнири и преминават към материковата десетична система) — и по-нататък да се издигаме встрани и в небето. Така че ако геометрията е наука отгоре надолу, то механиката е от земята към небето. И така в своята Механика Нютон дава самосъзнанието на островитянина на Земята.

Да вземем по-нататък трактовката на движението. Нека сравним кораба на Галилей, кораба на Декарт и ведрото на Нютон. Както всички знаят, Галилей приема следната система: кораб, далечен бряг и падане на телата върху палубата или в трюма; ако той се движи праволинейно и равномерно, то нищо в опита няма да ни покаже корабът ли се движи или той стои, а се движи брегът? Според Декарт движението е смяна на съседството: бордът на кораба съседствува ли точно с тези капки

⁴ Ж.-Б. Б и о. Биография Нютонa. М., 1869, с. 5.

⁵ Вж.: А. Н. Крылов. Собрание трудов в 12-ти тома. Т. 7. М.—Л., 1936, с. 1.

или ги е сменил с други? Тоест, ако Галилей в италианския дискретен космос на атома и празното пространство (да си припомним Лукреций) не обръща внимание на средата, посредничеството, а я изключва (както и в опитите си със свободното падане на телата в празното пространство е изключил триеното) и я разглежда дистанционно: корабът и брегът, без да взема предвид морето — то Декарт в континуално-възловия френски космос на непрекъснатостта и близкодействието изследва движението като сензуално докосване на повърхностите. Така че при разглеждането на движението системата кораб и бряг не е реална за него, защото от борда до брега има безброй много движещи се частици и те трябва да се имат предвид. Идеята за молекулярната механика на Лаплас тръгва от същия тип френска непрекъснатост и близкодействие.

А Нютон изобщо отнема поглед от всякаква външност: независимо дали това са Галилеевите придвижвания на разстояние по отношение едно към друго (което е реалност и се вижда, и не е лъжливо в средиземноморския лазурен космос), или галските чувствени докосвания-триения тяло о тяло, и поставя въпроса за вътрешното усилие: ако мускулът или динамометърът изпитват усилие, то именно аз, даденото тяло, пребивавам в абсолютно движение: когато в разклатеното ведро водните частици в центробежния си стремеж се плъзват към ръба (в противоречие с относителното движение на ведрото и на цялата водна маса в него), по силите и по техните вектори можем да направим заключение, кое се движи в абсолютен смисъл и кое — не.

Ако Декарт свежда масата и обема до повърхностите, превежда ги на нейния език, то аскетичният Нютон редуцира материка на масата до една математическа точка (= самонаправения остров), при която именно затова по-прозирно изпъкват силите, техните вектори, събирането и разлагането, паралелограмите и равноводстващите...

Основното понятие в Механиката на Нютон е *силата*. А у Декарт — откъдето от прилагане на силата във физиката: във френския континуум на запълнеността всяко малко действие се откликва навсякъде и нито човекът, нито предметът може да се помръдне, без да извърши през прилепващата среда на социалното рондо преврат във вселената (срв. и фаталния детерминизъм на Холбах, и световния Интеграл на Лаплас). Ако също така си припомним, че за английските социални теории е характерно постулирането на войната и борбата като естествено състояние (Хобс — „Левиатан“: „човек за човека е вълк“ = почти „дълг“; или Адам Смит — теорията за свободната конкуренция-съперничество; или Дарвин и Спенсър: борбата за съществуване), а за френските социални теории е характерно постулирането, че човекът се ражда добър и свободен (Русо — Дидро) от щедрата Майка-природа, то тогава също не може да не забележим някакъв национален априоризъм в мирогледите. И в това, че аскетичният Нютон така императивно въвежда понятието сила във физиката, а французинът-епикуреец Декарт я отслабва, разтваря, като я сраства и свежда към различен род движения, личи някакво пристрастие и склонност на Психеята на местния Космос: французинът желае да се представя-чувства в покой и гаранция върху майчиното лоно — ложето на природата на „Дус Франция“ — „Сладката Франция“ (също неслучаен епитет, тъй както постоянният епитет за Англия е: „стара, весела“ — old, merry), — тук можеш да се довериш, да се отпуснеш в неа, да се забравиш от кесаревия свят на социално-наполеоновските насилия, където си дължен да бъдеш постоянно нащрек. А островно-мъглявият и студенокръвен англосакс именно необходимо е тонизиран в битието и в работата по самонзграждането си (self-made man) от проекцията върху природата на динамичната ситуация на войната на всички срещу всички, борбата, спорта (между впрочем, също английско изобретение) и усилието.

Противостоейки на кинематичната физика на романския гений (Галилей, Декарт), Нютоновата волево-динамична физика на силата противостои, от друга страна, и на елинската физика на геометричната форма и фигура. „Цялата трудност на физиката — провъзгласява Нютон в началото на „Начала“ — се състои в това: по явления-

та на движението да се разпознаят природните сили, а след това по тези сили да се обяснят останалите явления.⁴⁶

Това е съвсем друга двойка понятия в сравнение с елинско-германските: същност и явление, идея и видимост, субстанция-подстанция и форма. . . В тях фигурите и формите са статични: вгледай се в тях, неподвижните, като самият ти се спреш, в съзерцание — те сякаш ще се разтворят като „файномен“ — „привидност“ — и ти ще проникнеш в статичните идеи, в типа Космос. Елините си представят битийствените същности по фигурите: крълото — Сфайрос, квадратът — Тетрада, триъгълникът, кръстът. . . Платон в „Тимей“ прикрепява четирите стихии към фигурите: земята е куб, огънят — тетраедър, въздухът — икосаедър*, водата — октаедър. Но видимостта говори малко на ума и сърцето на англосакса, напротив, отдалечава го от интимния му допир с присъщия образ на Истината: в силите и движенията. И Нютон, истински английски теолог и евангелист, създава начин Богът да бъде разбиран в сили (а не във форми и видове) — чрез изследване на движенията. Между впрочем, към математическия анализ на материята неслучайно са подхождали откъм фигурата (проблемът за намирането на допирателната в точка от кривата), а в Англия — откъм намирането на мигновената скорост и сила. . .

Показателно е по-нататъшното възприемане на Нютоновите „Начала“ на континента. Тук са се опитали да трактуват като субстанционална, -гонийна истинност операционалността, -ургийната истинност на Нютоновата система на света. Самият Нютон в писмото на Бенглей до него е предвидил, че е възможно да му припишат субстанционалност на притеглянето и му е отговорил така в писмото си от 25 февруари 1692 г.: „Бих искал да не ми приписвате вродената гравитация (innate gravity) (. . .) Притеглянето би трябвало да се причинява от посредник, действащ постоянно съгласно определени закони, но аз съм оставил моите читатели да разберат и да отсъдят дали този посредник е материален, или нематериален.“

Тоест законите на Нютон са определени от него така, че са инвариантни относно материалистическите и идеалистическите преобразувания — това е невъзможно за жителите на континента, за които въпросът е „или — или“: синовната служба на Матер(ията) -Земя, или службата на Бащата-Небе, на Духа.

Нютон отхвърля вродеността на гравитацията в материята също така решително, както Лок — вродеността в нас на идеите, духовния априоризъм. А именно априоризмът е принципен за жителите на континента: надаряването чрез вярата на Материята или на Духа със сили и качества. Тук няма къде да се денеш от дихотомията. А островитянинът в Небогеана е андрогинен, мисли чрез Цялото, негов фаворит и прибижен е в същата пропорция, в каквато тялото на неговия остров е по-малко от материка Евразия. И Нютонова тенденция и предел е изобщо масата да се сведе до математическа точка, а континуумът на Декартовото протежение да се разруши и да се създаде вакуум, където силите биха си играли безпрепятствено с математическите точки — като с крокетни топки (между другото, също издевателски над елинския божествен Сферос в Англия са измислили игрищата: вкарват крълото на топката в паралелограма на вратите и удрят по различен начин, ритат: футбол, волейбол, баскетбол, ръгби. . .).

И — няколко думи за езика на Нютон. Академик А. Н. Крылов, преводачът на „Начала“, пише следното: „Латинският език на Нютон изобщо се отличава със сила на изразите: така тук (при формулирането на закона за инерцията — б. м., Г. Г.) е казано „perseverare“ — „упорито пребивавам“, а не „manere“ — „пребивавам или оставам“; когато се казва, че някакво тяло под действието на силата се отклонява от праволинейния път, то се употребява не просто думата „deviatur“ — „отклонява се“, а „getrahitur“ — „оттласква се“; за силата не се говори просто, че тя се прилага, „applicatur“ към тялото, а „imprimitur“, т. е. „вбива се“ или „се връзва“ в тялото и т. н.“

⁴⁶ Вж.: А. Н. Крылов. Собрание трудов. Т. 7, с. 3.

* икосаедър (гр.) — двадесетостенник. — Бел. прев.

Imprimittir е съвсем аналогично на основното философско понятие при Лок и Юм — *impression* — „прес“, „вдълбавам“, „отпечатвам“, откъдето идва и „петерн“, което на английски означава „идея“: тя идва не от вида, а от натиска на ръката.

„В превода — заключава А. Н. Крылов — е приета по-малко изразителната, но общоупотребяваща се днес терминология.“⁷

А е жалко: защото преводът от един език на друг е превод от един космос на друг. И не само на друг, словесен — руски език, което вече е цял друг мироглед, — но и на друго отношение на ума към света, което отличава съвременния частен специалист, учения-физик, от тоталния мислител, теолога на Творението, състезаващ се чрез ума си с Цялото битие, със самия Бог. В езика на Нютон кипи същият „раджас“, воля и страст, както и у Шекспир.

АМЕРИКАНСКИЯТ ОБРАЗ НА СВЕТА, ИЛИ АМЕРИКА ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ЕДИН ЧОВЕК, КОЙТО НЕ Я Е ВИЖДАЛ⁸

(СТАРΟΣВЕТСКИ ГАДАНИЯ ЗА НОВИЯ СВЯТ)

Нашето интелектуално пътешествие в САЩ се осъществи по следния начин. Един мой приятел замина за Щатите и написа оттам, че: „вие тук нищо не разбирате за Америка. . .“ Това ме раздразни и предизвика, и заработи у мене Еросът на налукването, амбицията: хайде де, ами ако се опитам да се хвана на бас — и без да напускам своето селце Новосьолки, — да се пренеса чрез въображението си в задоканските Новосьолки (та нали Ню Йорк също е Новосьолки на старосветския Йорк!), да се проникна от Америка и да опиша представилия ми се неин образ, поредното „Мое откриване на Америка“? И се зарових аз в книгите и материалите: и по география, и по история, чета пътеписи, вестници-списания, литература-поезия, на изложба на американската живопис отидох, филми гледах и т. н. И отдавна прочетеното започна по платоновски да се припомня от пещерите на паметта ми — и от всичко начена да изкристализира някаква цялостна картина. Главната трудност в случая се състоеше не в недостига на данни и впечатления, а тъкмо в тяхната калейдоскопична множественост, поради което ми беше така трудно да си пробивам път към простия единен принцип, одушевяващ всичко — а именно такава е задачата, която се поставя при описването на всеки образ на света: синтез на многото от единното.

Общата концепция на Космо-Психо-Логоса на САЩ е такава.

Това е свят на -ургията без -гония, т. е. изкуствено сътворен от преселниците, а не естествено израснал от Матер(ията) на Природината както всички култури на народите от Евразия, където -ургията (трудът, историята) продължава -гонията в своите форми и където културата е натурална, а населението = народ. А тук населението не е народ (народеност), а събор, *събирателност* на имигрантите *ex pluribus unum* (девизът на САЩ: „от многото — едно“); но в началото стои именно не единното, а самостоятелността на индивидите (срв. *съборността* на Русия, където формулата е „един за всички и всички за един“ — със събирателността на съединените щати и екземпляри, където формулата е: „всеки и всички“ — *each and all* — стихотворението на Емерсън). И поемата на Уитман „Стръкчета трева“ представлява оглеждане-съединяване на щатите-състояния на човека — това е събирателност на USA в *Myself* (Аз самият). Но тук няма „ние“ и „наше“. Ето откъде идват и вечните оплак-

⁷ А. Н. Крылов. Собрание трудов. Т. 7, с. 25.

⁸ Има се предвид Сократово-Кузеновото „учено незнание“, което бива по-просветено от друго „знание“ и виждане. . . Надяваме се, че тук е така. . .

вания на американците от недостига на чувството за общност, за единство в страната.

Преселването през Атлантика е за човека сякаш пресичането на Лета в лодката на Харон: смърт и ново раждане. Затова в американската символика такава роля играят Левиатан, Йона в утробата на кита, китът Моби Дик, „Корабът на глупаците“ — филмът на Стенли Крамер, където също има „от всяка твар по двойка“, а и салът на Хък Фин е като Ноевия ковчег. . .

Америка расте сякаш отгоре и отстрани, а не от земята, без пъпната връзка с нея, която тук са имали индианците — пришълците са ги изстребили, а не са се смесили с тях за разлика от космоса на Латинска Америка, по-натурален в този смисъл. Ако те дори бяха подчинили туземците и бяха ги превърнали в роби, а след това тухомълком се бяха смесили с тях при историческия процес — както е станало това в Евразия: та нали там много, почти всички народи са се създали от смесването на завоевателите с аборигените (италианците, българите, англичаните — не можеш дори да ги преброиш. . .), — то би се извършило присаждане-привеждане към Материята на Природната и към народа — към местния произход — и по-нататъшната култура би израснала натурално. Но демократичните преселници от низините на Стария свят са искали да работят сами и са изтъргнали от корен индианците като дървета. Дори национално-расовият сюжет и конфликт тук не е натурален, а е внесен отвън: та нали негрите също са преселници, а не туземци. . .

САЩ — това е Ноев ковчег от микронароди, първият компонент на извънземната цивилизация — от слезлите на чужда планета силни, хищни и изискващи свобода индивиди, скъсали със своите Майки-Природни (в Стария свят) и започнали тотално нов живот. Ако за Европа е характерен архетипът на Едиповия комплекс (синът убива бащата и се жени за майката), а за Изтока, така да се каже, „Рустамовият комплекс“ (бащата убива сина: Рустам убива Сухраб, Иля Муромец — Сокольник, Иван Грозни, Петър Първи и Тарас Булба — синовете си. . .), — то за битието на САЩ е типичен „комплексът на Орест“⁹ (нека го наречем така): майцеубийството, при което я убиват два пъти: напускайки старата Майка-родина и отнасяйки се с новата земя без pietet, не като с майка, а като с уличница. Затова отначало я изхабяват, замърсяват околната среда — и първи надават вой: откриват екологичния проблем, в който се проявява отмъстителността на -гонията към прекалено припряната трудово-индустриална -ургия. Днешният жив патриотизъм на американците е тяхното разкаяние за греха на първите преселници.

Ако европейският дух мъчително си е пробивал път от Природата към Свободата, изискайки за себе си самоопора и собствена субстанция — в труда, идеята, мисленето, „аз“-а (Декарт, Кант, Хегел, Маркс), — то в Америка първична е субстанцията на Свободата (= преселниците, скъсали с всичко), а инстанцията на Природата у тях в началото е нищожно малка по смисъл пред Свободата: тя (Природата) тук е чужда, в нея се съзира нула смисъл, тя е чисто неорганичният, бездуховен обект на завоюването и труда — не е Майка и дори не е материя, а е материал = суровина на труда за преработка; и едва с течение на времето тук достигат до откриване на схващането за Природната като Материя и за ценността на женското начало. Американците са били герои и мъченици на свободата, необуздавана от природата. Сега те жадуват да си сътворят Майка: чрез -ургията да се добият с -гония. Слабостта на женското и майчинското начало е характерна за американската цивилизация: тук отсъствуват и куртоазността-галантност, и *ars amandi*^{*}, които вече така са отшлифовали и изтънчили евразийския индивид от Китай до Франция; не се е развил и любовно-психологическият роман от европейски тип, вместо който има брутален секс. Още Хенри Адамс горчиво се е оплаквал от това, възхищавайки се от ролята на Майката-Дева и от култа към Прекрасната Дама в европейката цивилизация.

⁹ Двамата комплекса са мои термини и затова ги давам в кавички.

* *ars amandi* (лат.) — любовно изкуство. — Бел. прев.

Едва сега те откриват за първи път всичко това за себе си (женското движение, „сексуалната революция“). Но, казано най-общо, Америка не е Майка-Родина за своите чедра-синове, а фактория* за своите жители-работяги. И философската категория „материя“ тук би било по-присъщо да наречем „патерия“ (мъжкният архетип на Бащата е по-важен) и дори „фактория“: веществеността на битието е изцяло изработвателна, а не израстваща — и така, отгоре, като конфекция от рога на изобилнето на -ургията, с тази манна се засипва целият свят. . . Житието-битието тук не е отцово, а творцово, а страната не е нито родина-майка, нито татковина, а „творчина“.

Американецът е чужд на вертикала на растението като принцип на битието (а заедно с това и на идеята за корените, и за дълго-търпението: дай ми срок! — тук не дават срок, а ускоряват всичко) и се оприличава на хищно животно („Белият зъб“), и на почит тук са челюстта и озъбването (на рекламните усмивки). Растението означава дълъг труд, а тук няма време за нищо: времето не стига да създаваме свои гени в науката и изкуството — я дайте да ги привлечем, припомним-поканим от Стария свят — и ще имаме „всичко най-добро“: Айнщайн, Чаплин, Стравински, Тосканини и т. н.

Тук всичко е младо-зелено: не успява по естествения път на набъбване на своята субстанция да достигне до зрелостта, а се форсира — както свините из чикагските кланици, така и реколтата чрез химическите торове. Тук от тревата (а не от дървото) израстват листа: в американското евангелие, в „Стръкчата трева“ на Уитман липсва моделът на световното дърво, характерен за всички култури на Евразия (под дървото на Бодха е дошло озарението на Буда и Христос е разпънат на кръста — върху схемата на дървото): дървото тук няма кога да порасне — нито едно уважаващо себе си дърво и достойно за уважение не е израснало за 360-те години от времето на първите пуритански преселения (до модела на Световното Дърво още не са достигнали!), но затова пък е характерно самооприличаването с *тревата* (така е при Уитман и Сандбърг има стихотворение, написано от името на тревата: „Let me work“ — говори тя. „Дайте ми да работя“ — не да раста!), която няма дълбоки корени и може да расте не от Матер(ията)-природа, а от платформата = плочата: Форд пише, че в Америка е разкопан само горният пласт земя. . .

Така че момчешки нетърпелив дух цари в американската цивилизация: национални герои тук са Том Сойер и Хък Фин и никой не е достигнал зрялата възраст, още повече — статуса на мъдрия старец. И добродетелите им са крамолнически, както у подрастващите кутрета, които все се хаят (супермените от уестърните, каубоите). Затова при тях сякаш липсва и първородният грях: невинни са, макар и понякога жестоки. . . И независимо че в днешна Америка подхващат новомодните европейски теории (екзистенциализма, „новите леви“ и прочее) и разсъжденията им за „залеза на западната цивилизация“ достигат до *nes plus ultra*** — в техните уста всичко това звучи несериозно (така ми се струва) като бърбене с чужди думи — това са все чужди за тях маски-проблеми. А своите, и то трудни проблеми, при тях са: екологията, роботът-компютър против човека, първооткриването на женското начало и на *dolce far niente****, съзерцанието вместо -ургията (хипи, дзен), защото в космоса на прагмата съзерцателното отношение към битието е трудност и ерес. Но все едно, Космо-Психо-Логосът тук е юношески — именно затова те толкова често попадат в небрано лозе в политиката и стават за посмешище. Наивността и сантименталността на американците пролича дори и в неотдашната „афера Уотъргейт“; виж ти, не могат да се примирят с това, че и президентът си цапа ръцете: цяла Америка ахкаше, слушайки магнетофонните записи. В Евразия отдавна е ясно и е прието, че и царят на трона е човек, по-снизходителни са към такова нещо. . .

* фактория (лат.) — търговски пункт или кантора, отворена от някоя компания в друга държава и управлявана от нейно доверено лице, около която постепенно израства селище; прабраз на колонията. — Бел. прев.

** *nes plus ultra* (лат.) — повече не може, до краен предел. — Бел. прев.

*** *dolce far niente* (ит.) — приятно (сладко) безделие. — Бел. прев.

Децата са невъзпитани, непринудени, фамилиарни. Ако в Евразия сред хората преобладават задръжките (рефлексията на германците, сдържаността на англичанина, стеснителността на русина, френският страх да не бъдеш смешен), то американецът не се плаши от факта да изглежда глупак наред с учения — това не смущава Форд, и тук е сходството му с руския архетип на Иван Глупака, — т. е. има възбуда, вътрешна свобода, разкованост, бързина на моменталната реакция на шофьора (както при дзен-будизма*). Ненапрасно тук се е развил и съответният вид музика — „джазът“ (от негърската дума, означаваща „тревожа, вълнувам, размирявам“), докато в музиката на Европа още от питагорейците целта е била да се хармонизира, да се укротява животинското начало у човека. А тук, при свършеността с -ургия, трябва съответно да се стимулира и -гонията.

И -ургията тук е някак си хулиганска, весела, карнавална: не е мракът на работата, а вечният празник на действието, без което човекът в Америка не си представя съществуването си, така че безработицата е смърт за американеца (евразиецът ще запълни времето си с леност, умозрение, любовна игра, сплетни и прочее). В този неударен труд бяс, в изнамирането на потребности, в изработването на все нови, все по-добри предмети, се открива тъждеството на съвременния американец, работещ вече като винтче в гигантските корпорации, с индивидуалиста-фрихолдър** от XIX в. в страната на „откритите възможности“, чиито образ и душа са романтично възпети в капитан Ахав и Хък Фин. В това неудържимо галопиране — и в тогавашния американец, и в днешния — се чувствава гонитбата на идеала, на чудото, преследва се някаква неосъществима идея — така че капитан Ахав, бягащ с изкуствения си крак от уюта в безбрежността на труда, е, така да се каже, Психей и на съвременната Америка. В това се състоеше главната трудност на работата: как да свържа съвременния рекламно-усмихнат среден американец с Емерсън и Торо, с героя на Уитман и Мелвил?

Прекомерността на -ургията над -гонията е и в това, че тук изкуствено се произвеждат потребности (а нали те обикновено са били прерогативи на човешката природа): изделията се натрапват чрез реклама; а животът на кредит и използването на вещи на изплащане е явно живеее в настоящето от бъдещето (а не от миналото, както това е обичайно в Евразия, където има отечество, бащин дом и бащино наследство). Да, от образите на Времето (миналото, настоящето, бъдещето) в Америка, която е скъсала с традицията, не е важно миналото, а е важно настоящето, растящото напред — от бъдещето, разтворено е в него и е приближено натам. Уолт Уитман пише: „Аз проектирам историята на бъдещето!“

А от координатите на Пространството в САЩ уважаван е не вертикалът (с идеите за дълбочина и височина), а плоскостта (английското *ar* — един вертикално-дълбочинен звук — в тукашното произношение има тенденцията да се уплътни и разшири в *ae* (като ширина (не далечина), по която да чергаруват нагоре надолу неуморните, непускащи корени, несрастващи се с мястото си хора в автомобилите (срв. разсъжденията на Стайнбек в „Пътешествия с Чарли...“ за отсъствието на „корените“ в психиката на американеца и за жилищата-двигатели). Часовникът като символ на европейската цивилизация, самодвижещото се време и *perpetuum mobile* за нас се сравняват с *автомобила* като самодвижещо се пространство, изобретение на американския кинетично-динамичен дух (използувани са книгите на Форд и историята на автомобилостроенето в САЩ). Часовникът е движение по *кръг*, *определеност*, динамика на служба на статистиката. Автомобилът е *скоростна* кутия — на служба на неудържимостта. Ако Времето, кълбото, статистиката на часовника са свързани с женското начало на -гонията (неускоряемата бременност), то праволиней-

* дзен-будизъм — едно от направленията на будизма, оказало влияние върху битниците; в него се проявяват отказът от разумното и моралното начало, склонността към парадокса, неопределеността и интуитивизма. — Бел. прев.

** фрихолдър (англ.) — селянин в средновековна Англия, който се ползувал с лична свобода и плащал фиксирана рента на феодала; свободен земеделец. — Бел. прев.

ното движение и ускорение в пространството са адекватни на мъжкото начало на -ургията. Човешкият тип тук е енергийно-зареден: електричество има в душата му — ненапразно в САЩ то е развито в науката и в изобретяването (Франклин, Едисон). И У. Джеймс сравнява психическото устройство и религиозното чувство с електрическо поле („Разнообразие на религиозния опит“).

Иерархията на четирите стихии при американството може да изглежда примерно така: (тя е изведена от системата на цветовете-багри в „Песен за себе си“ на Уитман и от важността на цвета на кожата в американския бит): огънят като страст (енергия, динамика на „аз“-а, електричество); въз-дух (Небе, Бог-Творец, а не Отец); вода (кръв, жизнена сила, Океан отвън и в гърдата); огън като светлина (теория, съзерцание, идея-вид); земя. Както виждаме, все надземно, небостъргачно е битието в Космоса на САЩ върху плоската плоча на Земята. А и небостъргачите тук израстват не както Вавилонската кула — от сладострастието на черното слънце към утробата на вавилонската блудница, като посегателство на „матмата“¹⁰ на земята върху небето, а сякаш се принаждат отгоре върху плочата на Земята.

И в духа, и в мисленето проличава напълно сюжетът на -ургията без -гонията. Американецът не е способен на женски-пасивно съзерцание от платоновски тип, мисълта му да израства в Хегеловата филиация (= пъпкуване) на идеите, което също е -гонийна процедура: триадата-тронца, светото семейство и моделът на зърното-растение = формиране при него. Философското откритие на американството са прагматизмът (У. Джеймс), семиотиката (Пирс), операционализмът (Бриджман); умението всяко нещо да се схване-разбере веднага в неговата работа, без да се вниква в генеалогичното дърво на произхода му от причини и начала — та така и да не се добереш до същността (както прави това европейската научна традиция, замесена от -гонията и от съсловно-аристократичната природна знатност). Ако в Евразия правилото е: „гледай към корена“, то тук акцентът е: „по плодовете ще ги познаете“ (това подчертава и У. Джеймс). Всяко нещо се взема веднага отгоре и технически. Да се схване как работи то тук и сега — ето какви са същността му и критерият за истина (цялата гносеология е операционална), а не да го отнасяме към предпоставките извън самото него. И в това е демокрацията, samozapochvaneto от „аз“-а, а не от рода: тук не питат предмета: „А кои са родителите ви?“ Ето го и при Линкълн операционално-ургийното определение за управлението: „government of the people, by the people and for the people“ — „управление на народа, чрез народа, за народа“. Чрез предлозите of, by, for са посочени основните отношения в процеса на производството и потреблението на даденото нещо (управлението): субектът на труда, чия е собствеността (of), оръдието на труда, изпълнителят на работата (by) и кой е потребителят (for).

И Франклин определя човека като животно, изработващо оръдия на труда, т. е. като субект на -ургията, а не като „политическо животно“ (Аристотел): политиката, историята и войнските добродетели на човека тук са презрени за разлика от Евразия, където те са извънредно уважавани. Тук момченцата мечтаят да станат не пълководци, а бизнесмени, и не да бъдат прославени, а да работят с голям размах. *Слава и реклама* — разликата е голяма. И едното, и другото са видове известност. Но славата е центробежна, а рекламата — центростремителна: има натрупване на потребителските очаквания към моята текуща работа, кредит за нея, подхранване от бъдещето, та тя да се развива по-нашироко в настоящето.

Принципът на историята е „новото“, модата, новелата = новост; принципът на -ургията е „по-добро“ (вж. разсъзденето за това у Форд). И ако у Омир боговете се подиграват на работягата Хефест (куц, както и капитан Ахав) и одобряват прелюбодеянието на Афродита с пълководеца Арес, то американският естетически вкус няма да претърпи такова нещо: по-скоро тук воинът ще бъде осмян (у Уитман нееднократно, и Емерсън се отнася с насмешка към Наполеон); а и на Афродита няма да

¹⁰ В разместването на сричките ма-тъ=тъ-ма; оттам и асоциациите към философските категории: материя — майка, тъмнина; баща — дух, светлина.

дадат такава свобода да се разпаше. Архетипът на Колумб — откривателя-изобретател — живее у всеки американец, а не европейският модел на войника, носещ в раницата си маршалския жезъл: в литературата и философията тук умеят весело да се подиграт над суетните герои от европейската история и над техните кесареви добродетели¹¹. Сравняването на лицата на Наполеон и на Вашингтон на портретите разкрива поразителна разлика между императора, който „на двуноги твари милиони е оръдие едно“, и човека на справедливостта — първия сред самостоятелните и свободни труженици. Не глезен, а жилест и с груби крайници е и Линкълн. Изобщо в Америка са развити-засилени крайниците: и за труд, и за ходене — с една дума, за захвашане със света при неговото преобразуване в -ургия. И при сбиванията тялото действа като петоного (включвайки и главата). Крайниците — и нозете — са разпуснати над надменната маса = площата на политиката и социалното общуване, а Франклин е изгънал китката на ръката си дори в гръмоотвод, и Уитман се любовва-изброява своите крайници и останалите си органи-работяги в „Песен за себе си“. Ако в Англия self-made man = самоизградил се човек, сдържан, приспособил се към готовата социално-културна среда, то в Америка self-made world = самоизграден свят от несдържания, разкования човек.

Затова и в поезията тук *свободният стих* е органичен; при това у Уитман има единачалие-алитерация: passion, pulse, power — и липсват завършващите думите окови на римата, т. е. принципът на „откритите възможности“ е налице и в стиха — докато в европейската и в руската поезия римата е необходима като социален ред и строеж, като космос над хаоса на природно-безкрайната, активно-разпълзваща се -гония. Единачалието на света с всеки нов човек е подчертано и у Томас Пейн: той коригира Русо, застъпвайки теорията за обществения договор, променливо възобновяващ се с всяко ново поколение, за което не трябва да бъдат задължителни предписанията на прадедите.

Римата = рефлексия, граница в края, закриване на възможностите, кръг и връщане вътре в себе си, в Innere, обрат към Сократовото опознаване на самия себе си. Подобна култура липсва у американеца, а целият той е екстравертен, бясно устремен навън от себе си, луд за дейност като капитан Ахав. Но индивидуализмът тук не значи егоизъм (себелюбие, затвореност, центристичност), а включва всеотдайността (центробежността от себе си към делото).

Съвременната Америка обаче представлява вече трагедия на -ургията. За това се говори в цялата американска научна фантастика (Бредбъри, Вонегът), то е залегнало дори в юридическите казуси във връзка с изкуственото продължаване на живота. Ние разглеждаме известния случай, когато родителите-основители (= също изкуствени, не -гонийни) на 21-годишната Керън Ън Куинлан завеждат дело в съда на Ню Джърси, за да изключат скъпоструващия респиратор, с който изкуствено (-ургийно) се е поддържал животът на девойката. Изглежда, че „американският бог“ запоядва тук да се заеме страната на -ургията, да се изземе нейното съществуване от вече неправоспособната -гония на семейството и да се приеме за собствената сметка на щата като символично същество(ванне) = дело на американския социум като цяло. И в тази обвързаност между -гонията и -ургията е разбираем и неотдавна приетият в Сан Франциско закон за правото на достойна смърт: по волята на свободното „аз“ да се откажеш от медицинска помощ.

* * *

Сред безбройните въпроси, които поражда проблемът за националните образи на света, почти постоянни са следните три:

1) Изменя ли се националният образ на света с историята? Нима испанецът от ХХ в. е същият, какъвто е бил испанецът от XVI в. ?

¹¹ Явно поради някакъв „комплекс за непълноценност“ пред Евразия днешните „ястреби“ в САЩ засилват войнствената лудост.

— Амн вне, питащият, няма сте били един и същ човек като детенце в яслите, сега — сътрудник в научен институт, и ще се окажете един ден в старчески дом? Във всяка национална цялостност аз търся това самоизтъкване на личността. Но, разбира се, пререзът се прави пътъом: нито един Космо-Психо-Логос още не е завършен (а дори и наглед завършените като Елада и древноегипетската цивилизация продължават да живеят у човечеството, участвуват и се изсяняват отново в неговата култура и съдбини, и значи — също не са завършени според Бахтин: последната дума за тях не може да бъде произнесена. . .) и може би ще завие на друга страна и ще прояви други качества, както и вълната-синусоида. . . . Аз пък се самовглъбявам в този пререз и обем, които мога да обгледам.

2) А как ще бъде при метисите: при онзи, който е смесен и по кръв, а при това се е родил в една страна и нейният език му е роден, но се е преселил да живее в друга страна на млади години, оженил се е за местна жена и децата му вече са тукашни (тамошни?), приспособил се е и работи в новата култура — като например писателя Владимир Набоков, писал еднакво успешно и на руски, и на английски език, — какъв е при такива хора Космо-Психо-Логосът?

— В този случай е както в теорията на множествата: става налагане и пресичане на националните полета от различен тип, мощност и равнище, ширина и дълбочина, извършва се тяхната интерференция; създава се дори не диалог, а полилог на националните елементи — именно така трябва да се описва подобен случай.

3) А не подхранва ли такова изследване национализма?

— Ще отговоря с аналогия. Когато човек тепърва започва да навлиза в света на знанията и културата, отначало всичко му се струва ясно и такива хора „искат да покажат своята образованост“ и да се надсмиват над другите. . . . Колкото по-нататък отива в познанието, толкова повече човек прозира неговата бездна, проумява колко нищожно малко знае (а като граница служи Сократовото признание: „Аз зная само това, че нищо не зная“) и започва да уважава и „неграмотните“, и другояче мислещите; става интелигентен. . . . Така е и при осъзнаването на националните особености: високомерието тогава е „плод на плитката наука“ на незрелия ум (ако използваме израза от една сатира на Антиох Кантемир). И именно когато не потъват в задълбоченото изучаване на националната специфика, а само тъпчат в предверието, безкрайно повтаряйки-заклинайки за „единството на националното и интернационалното“, детинщината на национализма може да се втълпи само от научаването на някоя похвална за себе си особеност. Но едва дълбокото спокойно изследване отваря очите на всеки народ за бездната на красотата, силата и незаменимата ценност на културата на другия народ, възпитават трепетно уважение към нейната уникалност. Пред ума се открива обичаното несходство. В същото време всеки проумява своите несъвършенства и с какво ги уравнивява националната култура на съседа, благодарение именно на което те са необходими един на друг в „разделение на труда“ между инструментите в индустрията или в оркестъра на човечеството.

Преведе от руски: Ралица Маркова